

EGY LEHETETLEN TÖRTÉNET

Az 1919-es Magyarországi Tanácsköztársaság

HATOS PÁL

AN IMPOSSIBLE STORY
The Soviet Republic Of Hungary in 1919

The paper explores the memory-political paradoxes behind the historiography of the Soviet Republic of Hungary and, in the context of the discourses of the period, advances propositions for social and political history research. Who were conquered by communism in the months following the defeat in war and why were they won over? Did Mihály Károlyi voluntarily resign power in favour of Béla Kun or was he tricked into doing so? The events of 21 March 1919 can be interpreted as a coup d'état or rather as a revolution? Did the social democrats, refashioned as socialists, throw away their democratic heritage because they hoped, as Sándor Garbai argued apathetically before the hesitating delegates of the Budapest Workers' Committee in the late afternoon of 21 March 1919, that the Hungarian justice that had been denied by the western democracy would be forthcoming from the Eastern dictatorship – that is, the Russian Bolsheviks of Lenin? What in fact did the Bolshevisation of Hungarian society consist in, which was observed with a curiosity mixed with compassion in the Council of Four at Paris over the first days? Was it an ideology or a utopia, or a messianistic religious movement, or simply the manifestation of the state of deprivation that characterised a post-war society hit by hunger and misery? Who were the members of the provincial directories, what did the workers want, and what did the agrarian opposition of poor peasants, who crossed the way of their comrades in the capital, really hope for? It is to such questions that the paper aims to frame answers.

Keywords: 1919, communism, bolshevism, memory, Soviet Republic of Hungary

„[O]lyan simán, megrázkódtatás nélkül, mint ahogy valaki egyik szobából a másikba megy át, egyik napról a másikra, március 21-én Magyarország tanácsköztársaság lett. Nem puccs volt, de győzelmes forradalom, melyet nem előzött meg forradalmi harc.”¹ A regényíró Sinkó Ervin írta ezeket a sorokat 1935-ben, *Szemben a bíróval* címet viselő önéletrajzi emlékezésében. Az *Europe* című párizsi irodalmi folyóiratban közölte – franciául. Magyarul csak negyven évvel később látott nyomdafestéket, mikor szerzője már halott volt. Magyar író művével könnyen megtörténik az ilyesmi, főleg, ha egyszerre magyar, zsidó és kommu-

Hatos Pál, PhD, igazgató, Nemzeti Közszolgálati Egyetem, Közép-Európa Kutatóintézet, dékán, Kaposvári Egyetem.

¹ Sinkó Ervin: *Szemben a bíróval. Valóság* 18 (1975) 1. sz. 38.

nista: az orosz Iszaak Babel szerint ennyi lehetetlenséget halmazni „valóságos perverzítás.”² Az 1919-es Tanácsköztársaság története a „lehetetlenségek” hasonló halmazása volt, de Sinkó idézett megállapítását ma sem osztja a magyar közvélemény többsége. A forradalom elsősorban morális kategória, legtöbbször a nagybetűs Szabadság képét rajzolja a forradalom fogalma köré.³ S mert a szabadság a modern világ legnagyobb erkölcsi értéke, a forradalomtól sem várunk mást, mint azt, hogy fennkölt legyen céljaiban és tiszta eszközeiben. Ártatlan emberek százait legyilkoló diktatórikus rendszer nem lehet forradalmi. Ezért tagadják meg a legtöbben az 1919. március 21-i bolsevik fordulatot a forradalom nevet. Jogos és érthető az ellenszenv, de a történeti megismerés mégsem lehet tekintettel az emlékezet nemes szándékából összekovácsolt béklyóira. Puccs vagy forradalom történt-e 1919. március 21-én, amikor kikiáltották a proletárdiktatúrát – más néven a Magyarországi Tanácsköztársaságot? Vagy valami más?

A kortársak jó része forradalmi változásként értékelte a magyarországi kommunista hatalomátvételt és forradalomnak nevezte. S nem éppen a barátok. A közös Monarchia utolsó külügyminisztere, Andrássy Gyula gróf például a párizsi békekonferencia számára írott memorandumában a bolsevista fordulatot a „világforradalomba” menekülő nemzeti elkeseredés számlájára írta, sőt a magyarországi nagybirtokosok nevében azzal fenyegetőzött, hogy a földesurak inkább hagyják magukat a bolsevizmus által tönkretenni, mint hogy Magyarország életbevágóan fontos részeit átengedjék a területtráblóknak. Andrássy figyelmeztette a nagyhatalmakat, hogy a Magyarországra támadó szomszédokat meg fogja fojtani a forradalom, ha nem mérséklék kapzsiságukat.⁴ Andrássyt, a „fekete grófort” ekkor már nem vették túlságosan komolyan. Sem otthon, sem a párizsi és londoni szalonokban. Svájci panziókban morzsolgatta idejét, óva intette Károly királyt a trónra való visszatéréstől, de tehetetlen volt. Szép és jéghideg modorú felesége helyes magyar kiejtésre és

² „Hanem, Ervin Izidorovics, hogy valaki így halmazza a lehetetlennél lehetetlenebb attribútumokat, mint ahogy azt maga teszi! Magyarnak lenni már magában is szerencsétlenség, de ez még valahogy meg járja. Magyarnak és zsidónak lenni, ez azonban már kicsit több a soknál. Magyarnak és zsidónak és kommunista magyar írónak lenni, ez valósággal perverzítás. De ma magyarnak, zsidónak, kommunista magyar írónak és hozzá jugoszláv állampolgárnak lenni – emellett a megboldogult Sacher-Masoch fantáziája egyszerűen ártatlan kis pincsikutya.” Sinkó Ervin: *Egy regény regénye. Moszkvai naplójegyzetek 1935–1937*. S.a. r. Bosnyák István. Újvidék–Bp., é. n. [1988.] 372.

³ „A forradalom célja mindig a szabadság volt, és az is marad.” Hannah Arendt: *A forradalom*. Bp., 1991. 11.

⁴ „The victory of the Soviet for which there were absolutely no objective reasons in Hungary was mainly possible because the patriotic elements were driven to despair and have lost the clear judgment and were therefore fooled by the revolution which put on a patriotic garment. It came from a disorganized nervous system, yet it is a fact that large circles of Hungary think it impossible to save the country otherwise than by a world revolution. We are ready to bring some sacrifices in order to satisfy our neighbours, but we cannot give up necessary conditions of life. We Hungarian landowners shall be ruined by Bolshevism and are ready to give a great deal for the fight against it, but if the condition of the help would be that we should give up vital parts of Hungary then we sooner decline help and be ruined. Let the Entente force our neighbours to reason...that they should moderate themselves and make it possible to reach an understanding with us. If they ask for too much they shall lose everything, for they shall be suffocated in the revolution produced by their greed.” Andrássy Gyula beadványa a Párizsi Legfelsőbb Tanácshoz a magyarországi helyzetről és a megoldás lehetőségeiről. 1919. március 27. Politikatörténeti Intézet Levéltára (= PIL) 688 f. 9. Ő. e. 3–4.

kuruc nótákra tanította Habsburg Izabella főhercegnőt, lánya, Cája pedig foxtrotleckéket adott és merészen flörtölt Izabella jóképű fiával, Albrecht királyi herceggel, aki később rangon aluli házasságaival és náci-szimpatiával írta be magát a Habsburg-család magyarországi történetének színes képeskönyvébe.⁵ A nemzetközi politikát azonban nem mozgatta meg Andrassy drámai hangú figyelmeztetése, Párizsban leginkább azon aggódtak, hogy Bécsset ne fertőzze meg a világforradalom orosz járványa – de a katonai intervenció egyelőre lekerült a napirendről. Lloyd George brit miniszterelnököt különösen hidegen hagyta a budapesti kommunista hatalomátvétel, a „négy nagy” 1919. március 27-i tanácskozásán egyenesen azt mondta: kevés országnak van annyira szüksége a forradalomra, mint a magyaroknak, ahol a földesurak középkori elnyomásban tartják parasztjaikat és az első éjszaka jogát gyakorolják a falusi lányokon.⁶ Ő is forradalomról beszélt, ahogy a legtöbb külföldi szemlélő is, csakhogy mindnyájan álarcnak vélték a bolsevizmust. Az amerikaiak szemében a bolsevizmus nem ideológia, hanem a társadalom hiányállapota volt, az élelemhiány, a munkanélküliség és a politikai bizonytalanság összefoglaló elnevezése. Woodrow Wilson elnök azt hirdette, hogy a bolsevizmust nem erőszakkal, csak élelmisszerrel lehet megállítani – a segélyakció vezetője, Herbert Hoover később szintén az USA elnöke lett. A bolsevizmus kitörésekor valóban útban volt néhány vagon amerikai disznósír a koplaló magyar főváros felé – ennek fontosságát jelzi, hogy a Forradalmi Kormányzótanácsnak már az első ülésén hosszan foglalkoztak vele Budapesten is.⁷ A nagyon várt zsírszállítmány végül nem érkezett meg Budapestre, sőt a Párizs–Bukarest útvonalon közlekedő Orient Express is félbeszakította útját Bécsben. A blokád folytatódott, mert mások nem voltak olyan jóakaratóiak, mint az amerikaiak. A franciák és térségbeli szövetségeseik, a szerbek, a románok és a csehek számára a bolsevizmus a magyar sovinizmus és irredenta újabb kiadásának ígérkezett. Ahogy Tomáš Garrigue Masaryk cseh elnök fogalmazott: a bolsevik Budapest igazából nem bolsevik, a bolsevizmus csupán elfedi a nacionalizmust.⁸ Különös idők voltak, hiszen nemcsak a bolsevizmusnak volt forradalmi az identitása és nacionalista a híre, hanem a nacionalista ellenforradalom is forradalmi köntösbe öltözött. „Te, olyan nagyszerű érzés forradalmárnak lenni” – mondta Szegedre érkezve Gömbös Gyula, amikor tisztvárosáról kérdezte, hogy miért vállalta a proletárdiktatúra elleni fegyveres szervezkedést és a vele járó kalandos életet.⁹ Hasonlóan Gömböshöz, Friedrich István 1919. augusztus 7-én az „Egyesült Forradalmi Pártok” nevében vette át a hatalmat a Kun Béla örökébe lépő Peidl Gyula szocialista szakszervezeti kormányától, és indította meg az ellenforradalmi restaurációt és a „keresztény kurzust” Magyarországon. Puccs volt Friedrich akciója, idegen, azaz román szuronyok erejére

⁵ Gróf Ifjabb Andrassy Gyuláné Zichy Eleonóra: *Napló 1917–1922*. Bp., 2018. 157., 181.

⁶ *Paris peace conference 1919. Proceedings of the Council of Four*. Ed. Paul Mantoux. Genève, 1964. 36.

⁷ Erdélyi Mór felszólalása a Forradalmi Kormányzótanács 1919. március 22-i ülésén. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (= MNL OL) K 27 PTI601f/1 1 doboz. Lásd még Imre Magda: *A Forradalmi Kormányzótanács jegyzőkönyvei 1919*. Bp., 1986. (Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok 13a) 52.

⁸ T. G. Masaryk csehszlovák köztársasági elnök levele Edvard Beneš külügyminiszterhez. 1919. április 7. Idézi: *Csehszlovák iratok a magyar–szlovák államhatár kijelöléséhez (1918–1920)*. Szerk. Simon Attila. Bp., 2019. (Magyar Történelmi Emlékek. Trianon-dokumentumok és -tanulmányok 3) 137.

⁹ *Shvoy Kálmán titkos naplója és emlékirata 1918–1945*. Szerk. Perneki Mihály. Bp., 1983. 45.

támaszkodott a nemzeti erők „fehér” puccsa, s legalább annyira forradalom, mint az idegen pénzen, Lenin guruló rubelein megszervezett „vörös” ámokfutás márciusi nyitánya.

Meglepőnek tűnhet, de 1919. március 21-e forradalmi „deficitjét” a proletárdiktatúra hívei is többször szóvá tették. „Forradalom! Úgy képzeltük el, hogy a forradalom kirobbanásakor valaminek láthatóan és hallhatóan történnie kell, valami olyasminek, ami homályos elképzeléseink szerint a csodával határos. És mi történt? Semmi különösebb” – emlékezett az első órától kommunista Kassák Lajos március 21-ének estéjére, a szemerkélő esőre, Lukács György nehezen követhető előadására a régi Képviselőházban etikáról és taktikáról, amit egyszer csak katonák megjelenése és Szamuely Tibor érdes hangja szakított félbe, bejelentve a „nagy örömhírt”, a „Magyar Tanácsköztársaság” megszületését.¹⁰ Nem is titkolta csalódottságát. Aktivista híveinek lelkesedését – hosszú hajú férfiak és rövid hajú nők, de mindannyian fiatalok és oroszos fekete ingben jártak – azzal hűtötte: „ez a forradalom nagyon is olcsó multság, és hiába a paktum a vezetők között, a munkásság testvérharca ezzel nincs elintézve.”¹¹ Az öntörvényű Kassáknak mindig nehéz volt a kedvére tenni, de a félbeszakított Lukács, a kommunizmus leghíresebb magyar neofitája szintén hasonlóan érezhetett, pedig ő Kassákkal szemben sokkal fegyelmesebb volt. Ha hihetünk Sinkó Ervinnek, a filozófus állítólag ezt mondta neki: „Túl korán jött. Túl korán és túl olcsón.”¹² 1919. március 22-én, hajnalban történt a párbeszéd, amikor a fiatal és lelkes tanítvány felkísérte mesterét a Forradalmi Kormányzótanács első ülésére a budai Várba, s aztán maga is teljes szívvel vetette magát az események sorozatába, hogy aztán másfél évtized múltán megírja, hogy miért volt bennük rossz érzés, hogy a kommunista világforradalom nem tűzben és felhők között jött el, nem harcban és küzdelemben, hanem kedélyes tárgyalások között. Lukács és Sinkó készen álltak volna az élet-halál harcra, mert 1919-ben, aki kommunista volt, új eget és új földet várt. Lukács egész bizonyosan. Már 1918 tavaszán azt akarta, hogy „most rögtön, ebben a pillanatban meg kell valósítanunk [...] a földre kell hoznunk az isten országát.”¹³ Lukácsnak, aki ekkoriban a vallás nyelvén fogalmazta meg reményeit, talán ott motoszkált fejében a hegeli gondolat is, hogy csak az élet kockázatása igazolja a szabadságot.¹⁴ Regénybeli alteregója Leónidasz spártai király és katonái tragikus hősi halálához viszonyította a feladatot, ami az érett gyümölcsként ölükbe hullott hatalmuknak értelmet adhat: „A mi dolgunk most a leonidászi feladat: minél tovább tartani a világforradalom magyar frontszakaszát.”¹⁵ Lukács ekkoriban még alig ismerte Lenin írásait, de a többiek sem igazán, Marx *Tőkésjének* alig volt fellelhető példánya a fővárosi közönyvtárakban.¹⁶ Tettekből születtek ideológiák, mint annyiszor korábban. „Nem volt elméletünk – ahogy a fiatal Lengyel József írta meg

¹⁰ Kassák Lajos: *Egy ember élete*. Bp., 2011. [1939.] (https://reader.dia.hu/document/Kassak_Lajos-Egy_ember_elete-2675). Legutóbbi megtekintés: 2020. március 10.)

¹¹ Uo.

¹² Sinkó Ervin: *Optimisták. Történelmi regény 1918/1919-ből*. I–II. Bp., 1965. II. 607.

¹³ Lukács György: *Utam Marxhoz*. Bp., 1971. 180.

¹⁴ Georg Wilhelm Friedrich Hegel: *A szellem fenomenológiája*. [Ford. Szemere Samu.] Bp., 1979. 103.

¹⁵ Sinkó: *Optimisták*, II. 610.

¹⁶ Gratz Gusztáv: *A bolsevizmus története Magyarországon*. Bp., 1921. 819–820.

a proletárdiktatúra másik kulcsregényében –, egyet tudtunk: forradalmat akarunk, olyat, amilyent az oroszok csináltak.”¹⁷

A hegeli élet-halál harc azonban sehol sem volt, ahogy az ellenség is hiányzott: az első magyar kommunizmus előtt idegen csapatok intervenciója nélkül is kapitulált a magyar főváros, a „burzsuj” ellenforradalom fikció volt csupán az első hetekben. A művelt és érzékeny polgár ugyan nehezen viselte „a korszak összeomló esztétikáját” – ahogy Jászi Oszkár naplójában szerelméről, a tündöklő szépségű Kunffy Lajosnéről feljegyezte.¹⁸ De a „burzsoázia” nem állt ellen, hanem várta a következő fizetésnapot és bejárt a hivatalba reggel 8-ra.¹⁹ Nem kellett egyetlen embert sem letartóztatni, mert tiltakozott volna, emlékezett és emlékeztetett Rákosi Mátyás saját perében gúnyosan.²⁰ Nem csupán a budapesti rendőrség viselkedett készségesen és engedelmesen a börtönből frissen szabadult, s azon nyomban a helyzet uraivá előlépett kommunista elvtársakkal szemben. A Kommunista Magyarországi Pártjának központjából, az akkoriban még külvárosinak számító Visegrádi utca 15.-ből egy pillanat alatt Magyarország közepe lett. Kapuja előtt autó autó hátán, helyiségeiben százak tolongtak – általában nem munkásruhákban. Polgári egyesületek, asztaltársaságok, klubok és önképző egyesületek, ipartestületek és szövetségek, jámbor kispolgárok, kiskereskedők és kisiparosok, vendéglősök és kávéosok, tűzoltók és artisták ünnepélyesen jelentették a proletárdiktatúrához való önkéntes csatlakozásukat és az új pártba való belépésüket.²¹ Március 22-én reggel vörös jelvénnel a kabátjukban jelentek meg a földművelésügyi minisztérium tisztviselői is, hogy megtudják, immár népbiztosnak hívják az új főnökeiket. Esterházy Miklós gróf Csákváron éppúgy kenyérkérésnek vélte a szocialista pártba való belépést és a szakszervezeti igazolvány kiváltását, mint a konzervatív érzésű szombathelyi ügyészség munkatársai is, akik testületileg tették meg ugyanezt.²² A bevonuló kommunistákat a Tőzsdepalota, a fináncotke erős vára is fényárban úszva várta.²³ Pesten, a Duna-parti korzó rendes közönsége gondtalanul pávászkodott 1919. március 21. után szokott sétahelyén. Meglátszott az egész hangulaton, hogy a néhány óra alatt beállott változás jelentőségéről mit sem tudnak. Legalábbis a bukott miniszter Garami Ernő így látta.²⁴ A szegedi bírói kar tisztelgő küldöttségét pedig Udvardi János üvegesmunkás, a frissen megalakult direktórium tagja figyelmeztette arra: „Ne hajlongjanak annyira: Önök is emberek!”²⁵ „Senki sem halt meg, tehát semmi sem történt” – fogalmazta meg Kassák, Lukács és Sinkó közös dilemmáját fél évszázaddal később

¹⁷ Lengyel József: Visegrádi utca. In: uő: *Mérni a mérhetlent*. I–II. Bp., 1966. II. 24.

¹⁸ Jászi Oszkár naplója 1919–1923. S. a. r. Litván György. Bp., 2001. 26.

¹⁹ Haubrich József vallomása a népbiztos-perben. 1920. július 6. Budapest Főváros Levéltára (= BFL) VII. 5. c. 1920-1575.

²⁰ *A Rákosi-per*. Összeáll. Györffy Sándor. Bp., 1950. 313.

²¹ Rabinovits József: Négy párhelyiség. [1929.] Közli Milei György – Petrák Katalin. *Párttörténeti Közlemények* 30 (1984) 4. sz. 187.

²² A szombathelyi királyi ügyészség főügyész-helyettesének 1920. El. 1/B 65 számú, 1920. szeptember 1-i jelentése. MNL OL K 46. PTI 605 f. II/4 m. 1653.

²³ Lengyel: Visegrádi utca, 93.

²⁴ Garami Ernő: *Forrongó Magyarország*. Leipzig–Wien, 1922. 124.

²⁵ Kelemen Béla: *Adatok a szegedi ellenforradalom és a szegedi kormány működéséhez (1919)*. Szeged, 1923. 27.

Alexandre Kojève, a francia baloldali radikalizmus egyik szellemi atyja, 1968 májusának párizsi diáktüntetései kapcsán, mielőtt szívinfarktus végzett volna vele.²⁶ Objektív igazságát az embernek a halálig menő harccal kell védenie, s a hivatásos forradalmárok szívesebben emlékeznek Mirabeau gróf híres mondására a tíz együttműködő emberről, aki felér százezer magában reszketővel, mint arra, hogy a forradalmak többnyire meglepően könnyen győznek, s a győzteseknek sokszor egyetlen feladatuk van: az összeomlás romjaira kitűzni az új világ büszke zászlaját.²⁷ Kun Béla és társai tényleg nem vesződtek sem a szabadsággal, sem a filozófiával, inkább kapva kaptak az alkalmon, és finom egyiptomi cigarettákkal a kezükben írták alá a megegyezést tegnapi véres ellenfeleikkel, a szociáldemokratákkal: ez majdnem mindenkinek így tűnt rendben levőnek.²⁸ A szokatlan felállás ellenére. Az 1919. március 21-i, délutáni tárgyalás helyszíne ugyanis a kőbányai Gyűjtőfogház volt. A tárgyaló felek, egyrészt a kormányon lévő szociáldemokrata párt miniszterei és vezető korifeusai, másrészt egy alig húszezres tagságú párt, a Kommunisták Magyarországi Pártjának börtönben lévő vezetői, akik ellen már készen volt a vádirat a köztársasági rend megdöntése és egyéb bűncselekmények miatt, a tárgyalás helyszíne a kőbányai Gyűjtőfogház lett volna. Az alkalom pedig a híres-hírhedt Vix-jegyzék, amelynek ultimátuma földre döntötte az 1918. október 31-én kezdődött, őszirózsás forradalom néven ismert törékeny demokratikus kísérletet, s amelynek egyetlen talpon maradt politikai szervezett ereje ekkorra már csak a szociáldemokrata párt volt. „Ez a végzet” – mondta Kunfi Zsigmond közoktatási miniszter kollégáinak, mielőtt elindult a Gyűjtőfogházba, ahol a kommunistákkal való pártegyesülést kimondó egyezményt alig háromnegyed óra tárgyalás után aláírta társaival. Landler Jenővel, Weltner Jakabbal, Pogány Józseffel és a Kun Béla kívánságára sebtében előkerített népszerű vasasszakszervezeti vezetővel, Haubrich Józseffel együtt.²⁹ Nemsokára megérkezett Váry Albert főügyész is a szabadulást hozó kormányhatározattal. Váry alig néhány nappal korábban még vádiratot szerkesztett a felforgató kommunisták ellen, most rövid beszédben a kommunistákat a polgársággal való kézfogásra buzdította, kidomborítva saját lojalitását a „keleti orientáció” mellett. A főügyészt a foglyok megéljenezték, Kun Béla udvariasan válaszolt, majd stílszerűen Váry autóját elkobozva indult be a városba kormányt alakítani és világforradalmat szítani.³⁰

²⁶ Dimitri Tokarev: L'histoire, la politique et la mort dans le *Journal d'un philosophe* (1917–1920) d'Alexandre Kojève. *Revue des Études Slaves* 90 (2019) 284.

²⁷ Arendt: *A forradalom*, 151–152.

²⁸ A kedélyességhez és az egyiptomi cigarettákhoz: Mayer Ödön vallomása a népbiztosok perében 1920. augusztus 4-én, BFL. VII. 5.c 1920-6274, 162. doboz, XLIX dosszié, 3195.

²⁹ Buchinger Manó: *Küzdelem a szocializmusért*. Bp., é. n. [1946–1947.] 78. Lásd még Böhm Vilmos: *Két forradalom tüzeiben*. Bécs, 1923. 247–248. Vö. Haubrich József vallomása a népbiztos-perben. 1920. július 6. BFL VII. 5. c. 1920–6274. 1560–61., illetve Haubrich József védőügyvédi iratai. PIL 686. f. 2/30. Ő. e. 62.1560–61. Haubrich meghívása nem véletlen. A vasasok nem csupán a legnagyobb létszámú szakszervezetet alkották, hanem a hadiipar leépítése miatt a vas- és fémmunkások között volt a legnagyobb a munkanélküliek száma. Hajdu Tibor: A KMP taktikájának néhány vonása a proletárforradalom előkészítésének hónapjaiban. *Párttörténeti Közlemények* 13 (1967) 3. sz. 75–99.

³⁰ Jancsik Ferenc vallomása 1920. augusztus 27-én a népbiztos perben. BFL VII. 5. c. 1920–6274. 3743.

Illyés Gyula ezt a furcsa végzetet kérte számon Kunfin és aláíró társain, amikor megtagadta a forradalmi pedigrét március 21. főszereplőitől. „Ne csaljuk magunkat, ez sem volt az, amit a történelem forradalomnak nevez. Pesten alkuval kezdődött két párt között, az országban egy sereg félreértéssel. Keletkezése pillanatát ma is homály fedi.” Illyés Gyula 1919-ben vöröskatoná volt és szörnyen fiatal, de 1939-ben már kiábrándulását tette közzé a végóráit élő liberális *Pesti Napló*-ban.³¹ Néhány, kétértelműségtől sem mentes mondat kíséretében: „A proletárdiktatúra tizenhárom ember rövid, izgatott tanácskozásának eredménye volt; ennyien írták alá az alkut, öt szocialista és nyolc kommunista. [...] tizenhárom tanácskozó között magyar származású egyetlenegy sem volt.” A célzást a második zsidótörvény felsőházi tárgyalása idején igazán nem volt nehéz megérteni.³² Harminc évvel később – a kádári konszolidáció delelőjén – Illyés újra visszatért a proletárdiktatúra keletkezésének történetéhez. 1969. augusztus 17-én a párt hivatalos lapjában, a *Népszabadság*-ban tette közzé véleményét: „a le- és fellépő komoly szerepvivőkhöz méltatlan államcsínyként” jellemezve, no, nem a kommunista hatalomátvételt, hanem a szocdemek kapitulációját.³³ Az idők járásában magát mindig kiismerő Illyés taktikusan fogalmazott, máshogy akkor nemigen lehetett. Valószínűleg azonban ugyanazt akarta mondani, mint harminc évvel korábban. Csak ez alkalommal nem a forradalom „idegenszerűségét”, hanem a szociáldemokrata vezetők méltatlanságát állította előtérbe. Kedves toposza volt ez a kommunista historiográfiának, egyesek már az 1920-as években is a diktatúra „kikunyerálóiaként” emlegették a hazai szociáldemokrácia korabeli vezetőit. Elsősorban Kunfi Zsigmondot, akire Illyés más okból haragudott. Illyés szerint ugyanis Kunfi 1919 márciusában elárulta Károlyi Mihályt, s Károlyin keresztül az illyési eszményt: a forradalom és a nép egységét, a szocializmus és a nemzeti érzés egymásra találását. A történelem furcsa iróniája, hogy a történelemből és a magyar munkásmozgalomból sikeresen kipenderített szociáldemokraták hivatalos véleménye sem volt más. Március 21-én puccs történt. A proletárdiktatúra bukása után újjáalakuló szociáldemokrata kongresszus 1919. augusztus 24-én határozatot hozott, amely kimondta: „Mindazokat [...] akik a régi pártvezetőségben [...] a proletárdiktatúrához vezető puccsot előkészítették, semmi körülmények között a párt tagjai sorába felvenni nem szabad.”³⁴

Máshogy és másképpen vonta kétségbe 1919 forradalmi nimbuszát az események egyik hajdani főszereplője. 1963 őszén Varga Jenő, a Magyarországi Tanácsköztársaság egykori pénzügyi, majd szociális termelésért felelős népbiztosa, legutoljára pedig a Népgazdasági Tanács elnökeként legfőbb gazdasági vezetője amolyan erkölcsi végrendelet-félét írt Moszkvában. A néhány hónappal később elhunyt veterán kommunista gazdasági

³¹ Illyés Gyula: Levelek vidékre. *Pesti Napló* 1939. április 16. 21.

³² „... ez a törvényjavaslat a nemzettest idegen elemekkel való túlzott átítatása ellen jogos önvédelemből korlátoz jogokat...” Teleki Pál miniszterelnök 1939. április 15-én, az Országgyűlés felsőházának ülésén. In: *Felsőházi napló*. IV. Bp., 1939. 145. [1935. 85. ülésnap. 1939. április 15.] Illyés persze a nem zsidó, de német anyanyelvű Haubrich Józseftől, Jancsik Ferencről és Vántus Károlytól is megtagadta a magyar származást. Ő tudja, miért...

³³ Illyés Gyula: 1919 augusztus. *Népszabadság* 1969. augusztus 17. 6.

³⁴ MSZDP rendkívüli pártgyűlés. PIL 658 f. 1/90.

szakember valószínűleg sejtette, hogy sorai nem jutnak egyhamar nyomdafestékhez. Az „Eszme” megvalósulásáról ugyanis nem a kötelező kincstári optimizmussal, hanem csalódott haraggal írt: „... nem tudom leküzdeni súlyos aggodalmaimat. Egy kérdés lebeg előttem, ami egész életem kérdése: lehet-e valódi szocialista társadalmat építeni? Lényegében arról van szó, hogy lehetséges-e az átmenet egy olyan társadalomba, amely a munka megfelelő javadalmazása elvén alapul, egy olyan társadalomba, ahol a termelés eszközei a társadalomé (szocializáltak) és ezért a kapitalista kizsákmányolás lehetetlen, lehetséges-e az átmenet a kommunista, azaz a valóban szocialista társadalmi rendbe, ahol a jövedelelosztásban még mindig megvannak a kapitalista társadalomhoz hasonló különbségek? [...] Ritka kivétellel a Szovjetunióban mindenki arra törekszik, hogy növelje jövedelmét. A kapitalizmushoz hasonlóan ez az emberek életének legfontosabb tartalma. Ha csak a lakosságnak azon széles rétegeinél lenne ez, amelyeknek a havi fizetése 30–80 rubel, ez a vágy érthető és megbocsátható; de ha a megfelelő jövedelemmel rendelkező emberek ugyanezt csinálják, az összeegyeztethetetlen a szocializmussal! Az októberi forradalom [értsd: az 1917. november 7-i bolsevik hatalomátvétel] után 46 évvel a szovjet társadalom mély erkölcsi hanyatlásához vezetett a társadalom kiépítése a kizárólag a »munka szerinti javadalmazás« elvén, vagyis a kapzsiság elvén.”³⁵ Varga Jenő élete küzdelmes fiatalságától kezdve összekapcsolódott a munkásmozgalommal, s már a proletárdiktatúra előtt is szédületes pályát írt le. Péklegényből lett szorgalmas és kitartó önképzéssel, majd külföldi tanulmányokat is magába foglaló egyetemi iskolázottsággal ismert és elismert szociáldemokrata közgazdász szakember, a *Népszava* rendszeres cikkírója, a *Szocializmus* komoly teoretikusa. Sokoldalú érdeklődését mutatta a pszichoanalízis iránti korai és komoly elkötelezettsége is. Ennek köszönhető például, hogy 1919 tavaszán Sigmund Freud budapesti bankokban elhelyezett szerény megtakarításai nem váltak a proletárdiktatúra államosító dühének prédájává.³⁶ Varga pályája ráadásul a Tanácsköztársaság bukása után sem tört össze. A Moszkvába menekült azon igen kevés magyar kommunista vezető egyike volt, aki nem Sztálin kivégzőosztaga előtt végezte az 1930-as évek végén, hanem az a kétes dicséret terjedhetett el róla, hogy Sztálin kedvenc közgazdásza volt. Mindenesetre a második világháború végén ártatlan emberek százezreinek életét követelő kényszermunkaszolgálat, az úgynevezett „málenkij robot” mefisztói gondolatát valószínűleg az ő elképzeléseiből gyúrta össze a gátlástalan szovjet diktátor. Varga idézett hatyúdalából nem csupán az öregkori kiábrándulás megrendítő élménye cseng ki – egy ponton a szenvedélyes toll alól az csúszik ki: „belehalok a bánatba” –, hanem azt is leírja, hogy a magyar proletariátus 1919-es, erőszak nélküli, békés hatalomra jutása egyszeri és kivételes eset volt a világtörténelemben. „A világban nincs másik Osztrák–Magyar Monarchia, de nem lehet a jövőben sem” – írta Varga 1963-ban, s hozzáfűzte: „Ezért nem lesz békés hatalom-

³⁵ Varga Jenő titkos emlékiratai. *Évkönyv 2019*. [45. évf.] *A nemzetközi munkásmozgalom történetéből*. Szerk. Székely Gábor. H. n., 2019. 183.

³⁶ Varga Jenő levele Székely Béla pénzügyi népbiztoshoz a Sigmund Freud által az Agrárbanknál tudományos folyóiratok kiadására letétbe helyezett 250 000 korona, illetve saját kisebb letétje Bécsbe Freud részére való utalásába 1919. április 16-án. MNL OL K 255-1919-2356.

váltás összeomlás alapján...” Alighanem igazat írt, különös, zavarba ejtő történet az 1919-es magyar kommunista kísérlet története.

Varga Jenő írása egész mostanáig kéziratban maradt, nem véletlenül, hiszen megírása idején süttött a leginkább a nap a Tanácsköztársaság történetére. A kádári emlékezetpolitika egyik legfontosabb pillére a Tanácsköztársaság hősi emlékezete volt, amely 1956 után hivatva volt megtestesíteni a magyar nép „igazi” forradalmi hagyományait, szemben a leverett „ellenforradalommal.” S egyáltalán a történelem győztes logikáját, amelyben Buharin emlékezetes szavai szerint: „mi, a kommunisták mindig előre megyünk.” A „dicsőséges 133 nap” mégis alig több mint harminc évig volt intenzíven vizsgált kutatási téma, a közterek képét átalakító monumentális emlékművekbe és gigantikus bronzszobrokba öntött, gondosan megkonstruált emlékezetpolitikai panteon. Ki ne emlékezne a városligeti Felvonulási téren Kiss István 1969-ben felállított alkotására, a pesti köznyelv által csak „ruhatárosnak” csúfolt, 50 mázsás hatalmas Tanácsköztársasági emlékműre, amelyet Berény Róbert korabeli plakátja ihletett? A mai negyveneseknek és a náluk idősebbeknek még bemagolandó tananyag, 1990 után azonban majdnem mindenki elfelejtette. Joggal. A proletárdiktatúra emléke azonban nem hullott ki teljesen az emlékezetből. Máig sem csupán egy, a közép- és köztes-európai térséget 1918–1921 között elárasztó tucatnyi, egy-két hetes vagy pár hónapos kérészállami kísérletekből, pedig kis túlzással akár odasorolhatnánk a különböző tiszavirág-életű Lajtabánságok, szabadállamok és ilyen-olyan köztársaságok közé, mert a merész kommunista kísérletnek már a kezdetekor sem adtak sok esélyt. Mégis más ez a 133 nap, hiszen több szempontból is dobogós korszakról van szó. Az 56-os forradalom után ez a második legrövidebb időszaka a magyar történelemnek, amely a mai napig mélyen meghatározza a politikai gondolkodásunkat, s mélyen megosztja érzelmeinket. A bőrkabátos Lenin-fiúk öncélú kegyetlenkedéseit úgy tartjuk számon, mint a 20. századi magyar történelem totalitárius nyitányát. Amely nyitány egybeesett a magyar művészeti és szellemi élet jelentős részének csatlakozásával. Karinthy, Kosztolányi, Ferenczy Béni mellett rengeteg más alkotó és tudós lelkesedett – vagy tett úgy, mintha lelkesedne – egy ideig a proletárurolomért. Volt egy-két nagy öreg, de nagy részükben az irodalmi ábrándozók is ugyanolyan fiatalok voltak, mint a terroristák. Nemcsak a húszéveseké volt a világ 1919-ben, hanem a harmincéveseké is, de Lukács és Kassák, akik még nem voltak 35 évesek, már mestereknek számítottak. A fiatalság órája volt a rövid korszak. „Van fiatalság, amelyben tetterő lakozik, s le akarunk vizsgázni. Mi fiatalok nem a siránkozásban akarunk kimerülni, mint a szakszervezeti titkárok, hanem a cselekvésben” – mondta egy ifjúmunkás küldött a Budapesti Munkástanács áprilisi első ülésén.³⁷ A lehetőséget mindenesetre megkapták. A 29 éves népbiztos, Szamuely Tibor volt hadügyi és közoktatásügyi népbiztos, majd amikor forró lett a talaj a lába alatt, Leninnél járt követésben vakmerő repülőúton, hozzá hasonlóan a 27 éves Rákosi Mátyás is rögtön tagja lett a Forradalmi Kormányzótanácsnak, a 25 éves Korvin Ottó pedig a rettegett Politikai Nyomozóiroda nagy hatalmú vezetője volt a Belügyi Népbiztosságon belül. Irodalmi álmo-

³⁷ Zachariás László felszólalása a Budapesti Forradalmi Központi Munkás- és Katona Tanács 1919. április 15-i alapító ülésén. BFL XVI. 1.f. 1. doboz.

dozás és erőszak az ő életében tankönyvi módon egyesült, reggelente Adyt olvasott, este pedig apja korabeli gyanúsítottakat pofozott, ha nem akarták az igazságot bevallani.³⁸ A 20 éves Révai József a Vörös Újságból szórta villámain, s a sort hosszan folytathatnánk anarchista és aktivista ifjakkal, a kötelező nemi felvilágosítás sokkszerű bevezetésével vagy a középiskolai diák-direktóriumokkal. A generációs frusztrációnak tág tér nyílt a kísérletezésre, végül a Kormányzótanács mind a nemi felvilágosításról, mind az iskolai bizalmiakról szóló rendeletét visszavonta, ez pedig a szülőknek tetszett, akik fogcsikorgató dühvel túrték a „gyerekeik hatalmi tébolyát.”³⁹ A iskolai lány- és fiúbizalmiak volt, hogy feljelentették „burzsoá” pedagógusaikat, de a legtöbb helyen a forradalmiság abban állt, hogy a lányok felültek az asztal tetejére, a fiúk meg ifjúmunkás agitáció jelszava alatt udvaroltak.⁴⁰ Ártatlan dolognak éreztek korántsem ártatlan dolgokat. A fiatal Márai Sándor gyakorlatilag ódát írt a terrorista Fabik-különítményről, miközben a terrorcsapat által erőszakkal lefoglalt székesfehérvári püspöki rezidencia kényelmét élvezte.⁴¹ Bár az állami szintre emelt terror igazából anarchiába fűlt, a vörös-, majd a rá következő fehérterror gyilkosságainak emléke azóta is kísérti és mélységesen megosztja a magyar társadalmat. A Tanácsköztársaság múltját és azt is, ami utána következett, a sérelmi emlékezet hordozza máig. Ahogy Esterházy Péter finom humorral írja dédapja jogos felháborodástól és antiszemita kitételektől egyaránt hemzseggő korabeli emlékiratára utalva: „A családi emlékezet nem a forradalmak felidézésében éri el a szellemi magaslatait, látószöge hirtelen beszűkül – gyilkosaink szempontjait kisszerűen ignoráljuk –, az arisztokratikusságból csupán a finnyáság marad, meg egy kis rémülettelől görcsös önteltség és fennenköpés.”⁴² Kun Béla és a „zsidóuralom” toposzai rendszerváltozásokat túlélve ma is ott lobognak az

³⁸ Korvin Ottó néhány bántalmazást ismert el: „Az ellenforradalmi röpiratterjesztés miatt letartóztatott Wagner Antalt én magam is több ízben, minden alkalommal mást és mást vallott, miért indulatomban párszor arcul ütöttem. Az előző estén elfogott Királyt szintén egyszer vagy kétszer arcul ütöttem, mert valótlannal vallomást tett. Soha senkit nem bántalmaztam e két eseten kívül egész működésem alatt.” Korvin Ottó vallomása 1919. szeptember 26-án a Budapesti Törvényszéken. MNL OL K 46. PTI 605 f. II/4 i. TAGYOB. 1191., illetve „a tegnapi kihallgatásomhoz folytatólagosan előadom, hogy még két esetem volt, amikor a letartóztatottakat bántalmaztam. A nagyszombati környéki [sic!] ellenforradalom alkalmával egy hadnagyot bántalmaztam, hogy kézzel, vagy más eszközzel bántalmaztam arra nem emlékszem. Másik eset meg Barna Jenő belügyminiszteri tisztviselő esete volt, akit azért bántalmaztam egyszeri arcul ütéssel, mert a vele együtt alkalmazásban lévő lányokra akarta hárítani egy röpcédula készítését.” Uo. 1195. (1919. szeptember 27.)

³⁹ Vigyázók, bizalmiak és a többi gyerek. *Népszava* 1919. július 8. 5.

⁴⁰ Riedl Frigyes: Középiskolák. In: Gratz: *A bolsevizmus története*, 665. Vö. Körmendi Balázs [Kultsár István]: *Zsidógyónás. Visszaemlékezés*. Bp., 1990. 82–83.

⁴¹ Márai Sándor: Levél a Dunántúlról. Fabick, a Prohászka-kastély, hat Habsburg meg egy vak zongorista. *Vágóhíd* 1919. július 1. 6–8.; *Zalai Népkarant* 1919. július 24. 2. Újraközlését lásd Paksy Zoltán: *Politikai küzdelmek Zala megyében a két világháború között*. I–II. Zalaegerszeg, 2006–2015. (Zalai Gyűjtemény 62, 78) I. (1918–1931.) 129–132., Mészáros Tibor: „...az újságírás nem árt az íróknak; kitűnő iskola és gyakorlat” (A publicista Márai). *Forrás* 48 (2016) 9. sz. 57–59. ([Http://www.forrasfolyoirat.hu/1609/marai.pdf](http://www.forrasfolyoirat.hu/1609/marai.pdf). A letöltés ideje: 2020. március 10.)

⁴² Esterházy Péter: *Harmonia Caelestis*. Bp., 2000. 369. A dédapa emlékiratait lásd Esterházy Miklós: *Emléklapok 1918. nov. 1-től 1919. augusztus 2-ig terjedő időkből*. Bp., 1920. Legújabbban lásd Csunderlik Péter: *A „vörös farsangtól” a „vörös tatárjárásig”*. A Tanácsköztársaság a korai Horthy-korszak pamflet- és visszaemlékezés-irodalmában. Bp., 2019.

összeesküvés-elméletek zavaros tüű kohóiban, de a korszakról alkotott hiányos ismereteknek legalább annyira oka, hogy a Tanácsköztársaság vonakodó csendestársait, a szociáldemokratákat az 1950-es évektől a kommunista rendszer történetírása kiradírozta történelmünkéből. A töprengő Kunfi Zsigmondot éppúgy, mint a Forradalmi Kormányzótanács májusban öngyilkosságot fontolgató névleges elnökét, Garbai Sándort, s velük együtt a famunkásokat, a vasasokat, nyomdászokat és építőmunkásokat, akiknek végső álma nem a termelőeszközök társadalmi tulajdona volt, hanem a korlátlan szabadidő. Mert ahogy a századelő rejtőzködő emlékeztető nagy írójának, Kóbor Tamásnak az események kapcsán megfogalmazott bölcs analízise megfogalmazta: „Jó érzés nem dolgozni.”⁴³ S a proletár munkaerkölcs még a „fejmunkásokat” is – így hívta a kommunista zsargon 1919-ben a magukban a proletáröntudatot felfedezett hivatalnokokat – megfertőzte. Balogh Béla egykori törvényszéki bírós, majd a szombathelyi forradalmi törvényszék vádbiztos, amikor átvette a szombathelyi ügyészség felett a hatalmat, így nyilatkozott régi kollégáinak: „Gyerekek, a beosztás az lesz, hogy ti keveset dolgoztok, én pedig semmit.”⁴⁴ A proletárdiktatúra alatt a bérek a kétszeresükre-háromszorosukra nőttek. Ennek hatását erősen árnyalja, hogy a gyorsan értéktelenedő „fehér pénzben” fizették ki az új uralkodó osztályt, míg a termelés átlagosan a felére esett vissza vagy még jobban.⁴⁵ Gyárakban, üzemekben, s a bírósági tárgyalótermekben egyaránt. Hevesi Gyulának – alias Stein elvtársnak – kopott barna vászontáskájában már március 21. előtt ott lapultak készen és várakozón a szép új világot létrehozó termelési rendeletek tervezetei, de a szociális termelési népbiztosság már másfél hónap kommunizmus után kénytelen volt konstatálni, hogy a papírra vetett

⁴³ Kóbor Tamás: *A bolsevizmusról a bolsevizmus alatt*. Bp., 1919. 86–87.

⁴⁴ A szombathelyi királyi ügyészség főügyész-helyettesének 1920 El. 1/B 65 számú, 1920. szeptember 1-i jelentése. MNL OL K 46. PTI 605 f. II/4 m. 1651.

⁴⁵ Természetesen a termelés csökkenését indokolta a háborús állapot, megszállás és a blokád miatt nyersanyaghiány is, de legalább annyira a termelés szocialista szervezete és a munkamorál eltűnése. Salgótarjában „mind a bányánál, mind az Acélgárban a termelés igen hullámzóan alakult. A májusi csökkenés a bizonytalan külső helyzettel, a harcokkal magyarázható. Olyannyira, hogy május első hetében, az első cseh támadás idején a bányákban nem is folyt munka, az Acélgárban pedig az április hónapi termelés hatodát állították elő. Azonban június-július hónapban is csak a májusi eredmények dupláját érte el a termelés. Mi volt az oka ennek? Az előzmények ismeretében kézenfekvő a válasz: csökkent a munkáslétszám, mert sokan bevonultak vöröskatonának. Azonban a termelés a kieső létszámhoz mérten is aránytalanul kisebb. Figyelembe kell még vennünk a nyersanyag utánpótlás problémáját is. E miatt állt le még márciusban az Üveggyár és a Hirsch és Frank Vasöntöde és Gépgyár. A háborús viszonyok miatt, többek között a Feled-Bánréve vasútvonal megszállása következtében, akadozott a kapcsolat a Rimamurány-Salgótarjáni Vasmű Rt. gyárai között. Szintén nem elhanyagolható ezen a vidéken a nyári betakarítási munkák megindulása, mely minden évben az aratószabadságok idején a termelés visszaesésével járt. De volt még egy ok, mely jelentősen befolyásolta a bánya és az Acélgár termelését is. Több visszaemlékező is megjegyezte, hogy sokan nem dolgoztak, csak bejártak munkahelyeikre. Megerősíti ezt az Acélgár munkástanácsának július 21-i jegyzőkönyve is. »Elnök: Az egész országban azt vesszük észre, hogy a proletáralalom veszélyeztetve van, nemcsak a külellenség által, hanem a saját proletariátusunk egy része által is. Tudni illik a proletariátus csiszolatlan része nem tudja megérteni azt, hogy a proletárállamban mindenkinek fő kötelessége annyit termelni, illetve előállítani, amennyit legjobb képessége szerint bír. A proletárság ezen része sajnos nem fejt ki teljes munkaképességét, sőt, sokan valóságos naplopást űznek, melyet ha meg nem akadályoznak, a proletariátus romlását idézi elő.« Ezért javaslat született a korábbi, teljesítmény szerinti fizetési rendszer visszaállítására.” Cs. Sebestyén Kálmán: *Salgótarjáni események 1918–1919*. Salgótarján, 2007. (Adatok, források és tanulmányok a Nógrád Megyei Levéltárból 53) 149–150.

utópiák nem működnek. „Direkt anarchisztikus üzemeket teremtünk, melyekben a munkásság a saját számlájára indítja meg a termelést és eszközli az eladást, államot alkotva az államban.”⁴⁶ A költségvetés számai is árulkodó módon jelezték a vörös farsang világvégi hangulatát: a kiadások 400%-kal emelkedtek, a bevételek 40%-kal csökkentek.⁴⁷

Kérdések tehát bőven akadnak, hogy mítoszokon innen és túl végre megismerhessük 1919 tavaszának és nyarának lázas időszakát. Miért és kiket hódított meg a kommunizmus a háborúvesztés utáni hónapokban? Miért írt Tóth Árpád ódát a Vörös Istenhez, s mennyi pénzt vett fel az ellenforradalom későbbi prófétája, Szabó Dezső a kommunista rendszer végóráiban? Miért várta Krúdy Gyula, hogy a kommunizmus hatására a férfiak többet nem fognak hazudni a nőknek, s miért ábrándult ki Babits egy hónap alatt a nagy időkből és nagy emberekből? Átadta-e Károlyi Mihály a hatalmat Kun Bélának, vagy kicsalták tőle? Puccs volt vagy forradalom, ami 1919. március 21-én történt? Valóban azért dobták el demokratikus örökségüket a szocialistákká lett szocdemek, mert ha nem kaptuk meg a Nyugat demokráciájától a magyar igazságot, akkor a Kelet diktatúrája – értsd Lenin orosz bolsevikjei – megadják nekünk, mint azt Garbai Sándor a Budapesti Munkástanács elbizonytalanodott küldöttei előtt 1919. március 21. késő délutánján, fásult hangon kijelentette? Mit is takart valójában a magyar társadalom bolsevizálódása, amelyről Párizsban a „Négyek Tanácsában” szánalommal vegyes kíváncsisággal beszéltek az első napokban, s útnak indították Smuts tábornokot egy párizsi békekonferenciára szóló meghívással? Ideológia volt vagy utópia, netán messiásváró vallási mozgalom, esetleg a háború utáni éhségtől és nyomortól gyötört társadalom hiányállapotának kifejeződése? Kik voltak a vidék direktóriumainak tagjai, mit akartak a munkások, s mit remélt a fővárosi elvtársakkal szembekerülő szegényparaszti agrárellenzék a kommunizmustól? Valóban rászorult-e a „forradalomra” a „feudális” Magyarország, mint az ekkor már halott Ady jövendölte, s a liberális, Lloyd George brit miniszterelnök vélte kárörvendően? Ady mindenesetre a kommunizmus prófétája lett halálában, s szülőfalujában, Érmindszenten 1919. április elején még kommunista ünnepélyt tartottak, amelyen a helyi pártszervezetet is megalakították: „Az ünnepély lelkesült közönsége üdvöletét küldi a forradalmi eszmék lelkes és törhetetlen harcosának, Kun Bélának és hű fegyvertársainak” – írták a keleti végekről Budapestre két héttel azelőtt, hogy a románok birtokba vették volna az „Ér nagy, álmos furcsa árkat”.⁴⁸ A bevonuló román hadsereg magyarokat és zsidókat gyilkolt tucatszám, a zsidókat is magyarságukért. A Köröstárkányban és Kisnyégerfalván elpusztított több mint száz magyar szörnyű halála a háborús övezetben történő etnikai tisztogatás klaszikus esete, egyúttal a szegény faluvégi románok véres bosszúja volt a jómódú magyar

⁴⁶ Péteri György: A társadalmasítás korlátai 1919-ben. *Történelmi Szemle* 20 (1977) 597. Hevesi kopott barna vászontáskájáról szóló Sinkó Ervin-idézetet is e remek tanulmányból vettem.

⁴⁷ Korányi Frigyes: A kommün pénzügyi mérlege. In: *A proletárdiktatúra Magyarországon. A bolsevista rémuralom hiteles története*. Szerk. Huszár Károly Bp., 1920. 57–68. A világvége jegyében folytatott pénzügypolitikához jellemző Lengyel Gyulának, az Osztrák Magyar Bank kormányzójának Tanácsköztársaság idején tett nyilatkozata: „szándékosan kerültem a kérdést: mibe kerül. A pénznek jelenleg semmi értéke nincs. Ha külső körülmények elértéktelenítik, úgyis mindegy, hogy most mennyit nyomtunk – ha pedig fennmarad a tanácsrendszer – épen mindegy.” PÍL 608 f. 1. állag. 14. Ő. e. 125.

⁴⁸ Ady szülőfalujának üdvözlőlevele. *Népszava* 1919. április 4. 3.

gazdatársadalommal szemben. A szomszédságok háborúja nem állt meg a mikrokörnyezet egyensúlyának megbomlásánál. A bolsevizmus sokaknak egyszerűen úgy tűnt fel, mint a háború alatt lerongyolódott és éhező városi társadalom zavaros bosszúja az élelmékészleteit rejtegető vidéki kiscgazda társadalommal szemben. „Kíéheztették a kiscgazdák Budapestet, nyomorúságba döntötték ezt a gyönyörűséges budapesti proletariátust” – mennydörögte Kun Béla 1919 júniusában, s azzal fenyegetőzött, hogy vissza fogja adni a kölcsönt.⁴⁹ Egy hónappal később Ágoston Péter népbiztos azt írta naplójában: „az ország helyzete az ipari termelés megszűnésére tekintettel olyan, hogy a városi lakosságnak [...] szinte el kell rabolnia a falutól az élelmiszert. A harc a falu s a város között most az aratás után pedig ki fog élesedni, s a román offenzíva kudarcá azután katasztrofális lehet.”⁵⁰ Vagy éppen fordítva történt és a falu állt bosszút a városon, mert az iparcikkek krónikussá vált hiánya megakadályozta gazdasági előmenetelét? „Minden nélkülözhető el kell vennünk a várostól, oda kell adnunk a falunak, mert csak így remélhetünk bő aratást és csak így remélhetjük, hogy aratás után a falu népe élelmiszertelőségeit át fogja adni” – mondta egyik vidéki küldött a Tanácsok Országos Gyűlésén szenvedélyes felszólalásában, talán egy kicsit Kun Bélának címezve.⁵¹ Mások meg azt ajánlották a budapesti elvtársaknak, hogy ne mindig a mozijegyen és a színházon járjon az eszük, hanem fogjanak kapát a kezükbe.⁵² A városokban nem volt élelem, a munkásasszonyok dühösek voltak, mert a savanyú főzelékhez húst nem, legfeljebb húsjegyet kaptak, s a kétes vigaszt, hogy az oroszországi szovjet Kánaánban még inkább éheznek a proletár testvérek. Ez igaz is volt, de kinek kell az igazság, ha nincs hozzá hús és kenyér? Vidéken pedig – ahol a vidékre kiszálló vöröskatonák beszámolóí szerint a kövér disznók szinte szétnyomták az ólak ajtaját, mert a parasztok tejjel, tojással etették a sertéseket – hiányzott az iparcikk, a gyufa, és a cigaretta is hiánycikké lett, hidegen acsarkodtak a pipák a gazdák szájában.⁵³ Egyedül a Vörös Hadseregbe való belépés kínált alternatívát a koplalásra. A bő zsold és a kielégítő élelmezés kiváltságossá tette a százezernyi vöröskatonát az otthon maradottakkal szemben, főleg mert hétvége hazaszökdöstek a frontról, libával, kacsával tömve meg a hátizsákjukat. De volt-e realitása a megszálló románok és csehek kiűzésének a magasra tartott vörös zászló alatt? Világforradalmi délilábót űztek-e vagy az „ezeréves magyar rög” illúziójának rabjai voltak Stromfeld Aurél vezetésével harcoló vöröskatonák? Az északi hadjárat sikere 1919 május–júniusában egy pillanatra mintha ezt az üzenetet közvetítette volna. (A „székely vörös dandár katonái” a zsebükben tartottak azért közben egy nemzeti színű

⁴⁹ Kun Béla felszólalása a Tanácsok Országos Gyűlésének 1919. évi június hó 21-i ülésén. In: *Tanácsok országos gyűlésének naplója. 1919. június 14. – 1919. június 23.* Bp., 1919. 205–206.

⁵⁰ Ágoston Péter naplója 1919. július 21. In: Kende János – Sipos Péter: *Visszaemlékezések 1919-ről.* Bp., 1989. 294.

⁵¹ Jankovics Lajos veszprémi küldött felszólalása a Tanácsok Országos Gyűlésének 1919. évi június hó 17-i ülésén. In: *Tanácsok országos gyűlésének naplója,* 69.

⁵² Varga József vasvármegyei küldött felszólalása, a Tanácsok Országos Gyűlésének 1919. évi június hó 17-i ülésén. Uo. 68.

⁵³ Péczely László: A „Repülőszázad” 1918. nov.–1919. aug. A Vörös Tengerészdandár története a Tanácskörtársaság ideje alatt. Hadtörténelmi Levéltár (= HL) TGY 2.988. 9.

szalagot is...⁵⁴) Miért tudta a Vörös Hadsereg – amelyben a későbbi Horthy-rendszer összes vezérkari főnöke ott harcolt – három hét alatt visszafoglalni Kassát, Eperjest és Bártfát, sőt egy szénásszekér fedezékében négy vöröskatona egészen a magyar-lengyel határig elkúszni? A haza védelméért harcoló nacionalista katonatisztek és a világhorradalmár álmódók szövetségét később mindegyik fél természetellenesnek bélyegezte, s igyekezett „magamentséget” találni. De itt is akadtak kivételek. Lukács György és a Székely Hadosztály vitéz zászlóaljparancsnoka, Csucsá és Köröstárkány hős védője, Verbőczy Kálmán százados például egy életre barátságot kötött a tiszai fronton: „Ha visszagondolok ezekre az időkre, mindig Önre kell gondolnom, mint egyik legodaadóbb és legbátrabb harcos-társamra” – írta Lukács fél évszázaddal később is Verbőczynek, akinek hősiessége 1919. május elejének válságos napjaiban arra is rábírta, hogy a betörő román hadsereg ellen bátran harcoló székelyeket gyáva megfutamodásukkal veszélybe sodró budapesti I. vörösőrezred 3. zászlóaljának katonáit Poroszlónál „megtizedeltesse”.⁵⁵ Vagy mégsem? A hiányos bizonyítékok – bizonyosan nem tudjuk, hogy a tizedelést egyáltalában végrehajtották-e, mert szemtanú nem volt, az áldozatokat nem azonosították –, Lukács öregkori gyerekes hencegése katonáskodásáról a poroszlói történetek kapcsán, s mindenekelőtt a szomorú történetből mindent átfogó mítoszt konstruáló publicisztikai félvilág mindent jobban tudása illusztratíve mutatja meg a történeti megismerés veleszületett gyengeségét az emlékezet-politikai játszmák örök túlerejével szemben.⁵⁶

A Tanácsköztársaság korából szóló forrásaink arról tanúskodnak, hogy a proletárdiktatúra minden volt, csak nem monolit hatalmi rendszer. A Szamuelyt kísérő és a Cserny József-féle terrorlegények önkényes és páratlan brutalitással végrehajtott gyilkosságainak száza mellett Sinkó Ervin, a Krisztus-szakállú és krisztiánus kecskeméti városparancsnok, aki megkíméli a szentkirályi parasztzendülők életét, s Kecskeméten együtt issza le magát a városi gazdákkal, s mikor Pestre felkerül, a június 24-i sikertelen ellenforradalmi kísérlet „talpasainak”, a ludovikás kadétlegényeknek halálbüntetés helyett szabályos hittanórákat tartott Dosztojevszkij, Tolsztoj és az evangéliumok segítségével.⁵⁷ Majd élményeiből *Optimisták* címen megírta a korszak nagyregényét, amelynek kiadási kálváriája még egy további szívszorító regényfolyam, az *Egy regény regénye* témája lett, híven szemléltetve, hogy buktak alá a megváltó eszmék a bürokratikus totalitarizmus bugyraiban már az 1930-as években.

⁵⁴ Dr. Olchváry Dezső, sátoraljaujhelyi királyi ügyész jelentése a királyi főügyésznek. 1920. október 24. MNL OL K 46. PTI 605.f. TAGYOB. 1511.

⁵⁵ Lukács György 1965. április 30-i levele Verbőczy Kálmánhoz. HL MTK 133.d./76. Verbőczy Kálmán visszaemlékezései.

⁵⁶ A kérdést alaposan körüljárta Lengyel András: A „tizedeltető” Lukács György. Egy politikai folklór-szüzsé történeti hátteréhez. *Forrás* 49 (2017) 1. sz. 75–92.

⁵⁷ Sinkó részegségéről lásd Lengyel: Visegrádi utca, 110–111. Sinkó és Lengyel az 1920-as évek elején szakítottak és gyűlölték egymást, de Lengyel információját nemcsak Sinkó saját beismerése, hanem más források is alátámasztják. Vö. A kecskeméti kir. ügyészség vezetőjének 1920 El 2/21 számú 1920. augusztus 30-i jelentése a magyar kir. igazságügyminiszternek. MNL OL K 46. PTI 605 f. TAGYOB. Iratok. II/4 j. 137. Sinkó „hittanórára” lásd Lengyel: Visegrádi utca, 111–112., illetve Sinkó Ervin: *Az út. Naplók 1916–1939*. Bp., 1990. 139–142.

A Tanácsköztársaság a nők felszabadítását céljaként tűzte ki.⁵⁸ „A nők boldog könnyében kell felragyogni az új igazságnak, hogy az új társadalomban nem lesz kizsákmányolás” – írta hamisítatlan férfiromantikával egy sok tízezer példányban terjesztett propagandakiáltvány, amely az egyenlő bér mellett azt is megígérte, hogy az eljövendő kommunista társadalom a nőt „érzelmi berendezésével” és „női hajlamaival” állítja be a nagy közös munkába.⁵⁹ A népbiztosok viszont kivétel nélkül férfiak voltak, s amikor Szamuely Tibor azt kérdezte tanácsalanul a Forradalmi Kormányzótanácsban, hogy mi legyen a Vörös Hadseregbe jelentkező asszonyok tömegeivel, a válasz az volt, küldjék a földekre őket – amit mindenki helyeselt.⁶⁰ Amikor a márciusi mámoros hatalomátvétel első intézkedései között bevezetett szesztilalmat néhány héttel a proletárdiktatúra bukása előtt eltörölték, hosszasan vitatkoztak arról, hogy a nőknek mégis csak feleannyi bor járjon, mint férjeiknek.⁶¹

Az alkoholtilalom sorsa egyébként is jól illusztrálja, a proletárdiktatúra mennyire nem a történelem teleológiájából fakadt. A naiv idealizmusból és ostoba akarnokságból főzött intézkedés, mely legelső sorban az egészséges ivóvíztől elzárt alföldi nincstelen aratómunkásokat – a Tanácskormány potenciális agrártámogatóit – sújtotta, ráadásul korántsem pusztán kommunista elmeszülemény volt, s nem is csupán évtizedes szociáldemokrata pedagógiai eszmény; évekkal később is rokonszenvvel emlékeztek meg róla a hívek családi életét komolyan vevő protestáns lelkészek.⁶² Erről máig nemigen illik beszélni. Igaz ugyan, hogy a korai magyar kommunizmus egyházellenes volt, s szekularizációs terrorja nem diszkriminált az ortodox zsidó hitközségi takarékbetétek és a fényes katolikus püspöki paloták berendezései között, de a vallásellenes düh valamiképpen szintén vallásos formákból táplálkozott. Nemcsak azért, mert a változó elnevezésekkel operáló Vallásügyi Likvidáló Hivatal/Bizottság/Biztosság élén hitevesztett és haragos egykori piarista szerzetesek álltak, hanem mert a bolsevista kísérlet vallásos gyökerei letagadhatatlan rokonságban álltak a zsidó-keresztény hagyomány időnként vulkányszerűen kitörő

⁵⁸ „A Tanácsköztársaság eszmei rendje a nőket a kapitalista államrendszer elnyomásából felszabadította. A proletár nőknek a dolgozó férfiakkal egyenlő jogokat, egyenlő elbánást biztosított és egyforma emberi értéküket ismerte el. Ezen gondolatoknak a gyakorlati életbe való bevezetésére, tartalmuknak megismeretetésére elsőrendű szükség a nőkérdésre vonatkozó széleskörű propaganda, amelynek kifejtését a Szocialista-Kommunista Munkások Magyarországi Pártja kötelességének ismeri el, ezért felhívja a munkáskatonák-földművestanácsok összes direktóriumait, hogy a nőmozgalom s a Tanácsköztársaság érdekében működő elvtársnőket tőlük telhetőleg támogassák...” Garbai Sándornak, a Forradalmi Kormányzótanács elnökének 1919. június 17-i rendelete. MNL OL K 26. PTI 601. f. 2-I-2831. A kormányzótanácsi elnöki ukáz alapja: „a nőmozgalmat a vidéki direktóriumok nemhogy elősegítik, hanem egyenesen akadályozzák [...] s ez pártunkra, de magára a tanácsállamra is végzetes következménnyel lehet.” A Magyarországi Szocialista Párt Titkárságának előterjesztése a Forr. Kormányzótanács elnökének. Uo.

⁵⁹ *A nő felszabadulása a kommunista társadalomban.* Bp., 1919. 2., 6.

⁶⁰ Szamuely Tibor és Jancsik Ferenc felszólalása a Forradalmi Kormányzótanács 1919. április 2-i ülésén. MNL OL K 27. PTI601f/1. 1. doboz. Lásd még Imre: *A Forradalmi Kormányzótanács*, 150.

⁶¹ Sugár Sándor és Csákány János felszólalása a Szövetséges Központi Intézőbizottság 1919. július 15-i ülésén. PIL 709 f. 6. Ó. e. 109–112. Dienes László ezzel szemben a teljes tilalom pártján volt: veszedelmesebbnek tartja a szesztilalom liberalizációját, mint azt, hogy az ellenforradalmárok elfoglalják a Nyugati pályaudvart, szerinte ez olyan, mintha kiadnánk egy rendeletet, hogy naponta fél órát lehet panamázni a bizalmi férfiakkal. Uo. 122.

⁶² Molnár Sándor Károly: Bereczky Albert levele Forgács Gyulához, 1920. szeptember 2-án (és ami utána következett...) *Egyháztörténeti Szemle* 12 (2011) 4. sz. 11–38.

eszkatológiai mélyáramaival.⁶³ „Oroszországban az emberek megpróbálnak egy tökéletesen igazságos világot létrehozni. Ez vallási ügy” – mondta az író Franz Kafka az 1917-es oroszországi bolsevik forradalom véres vajúdsásáról.⁶⁴ A bolsevik politika kezdeti vallásos vonzerejéhez kétség sem férhet. Kun Béla ugyan csak moszkvai száműzetésében döbönt rá, hogy a proletárdiktatúra kellős közepén a szovjetházzá átalakított Hungária Szállóban, csak két ajtóval távolabb az ő szobájától, éjszakánként egy egész társaság Lukács György-től Révai Józsefíg a marxizmusból marxista teológiát csinált, de kortárs forrásaink is bőven akadnak arra, hogy a kommunista népszónoklat esetenként a középkori prédikátorok látomásos nyelvén fakadt fel.⁶⁵ Mint éppen a 20 éves Sinkó Erviné, aki 1919. május 12-én, Kecskemét főterén így beszélt: „Pokol volt itt ezen a földön, ördögökké kell lennünk, hogy ezt megváltoztathassuk. Ha pedig ez a változás meglesz, angyalokká válunk.”⁶⁶ A *Jogtudományi Közlöny* örökébe lépő kommunista *Proletárjog*, az Igazságügyi Népbiztosság jogi közlönye a Tanácsköztársaság büntető és házassági reformtörekvései ismertetései között nagybetűvel szedte: „Bízunk a világmegváltás napjában! Éljen az Internacionálé! Éljen a világforradalom!”⁶⁷ A 20 éves Révai József a megváltás gondolatával lelkesítette a kommunizmus szolgálatára gimnazista korú ifjűmunkás hallgatóit – pedig nem a templomok szószékeire készítette fel őket: „»A proletár osztályforradalom felszabadítja, megváltja az az emberiséget; a proletariátusnak világmegváltó szerepe van.«”⁶⁸ Lukács György azt felelte az író-nő Lesznai Annának, aki a kommunizmus ígéreteiről faggatta őt: „Még a kövek is üdvözülni fognak.” Lesznai megdöbönt, a szédületet érezte, férje, Jászi Oszkár viszont azt írta megvetően a naplójába, miután találkozott Lukáccsal: „marxista államegyház kialakulása, merev ortodoxiával, szentekkel és ördögűzéssel.”⁶⁹ Nem csak évtizedes személyes ellenszenv választotta őket el, Lukácsnak sohasem imponált a Jászi képviselte progresszív szociológia vallásos deficitje. A kommunizmus gyűlölte az intézményes egyházakat, de vallásos vonzereje, ha nem is a lelkészek sokaságát tántorította el a történelmi egyházaktól, néhányat akár a legjobbak közül is megkísértett. Mint például a Magyar Evangéliumi Keresztyén Diákszövetség fiatal és világlátott református lelkészeit, Benkő Istvánt és Victor Jánost. 1919 őszén ugyan fegyelmi büntetésben részesültek a Tanácsköztársaság alatti szereplésükért, de az 1920–1930-as években mégis megkapták a legjobb pesti parókiákat a konzervatív vallási megújulás Horthy-korszakbeli kulcsszereplőjétől, Ravasz László református püspöktől. A történetnek akad katolikus változata is. Zavarba ejtően sok rendtársához hasonlóan például Öveges József fiatal piarista szerzetes is meg-

⁶³ Fazekas Csaba: A „Vallásügyi Likvidáló Hivatal” 1919-ben. In: *Múltból a jövőbe. Tanulmányok*. Szerk. Pölöskei Ferenc – Stemler Gyula. Bp., 1997. (Az ELTE BTK Újkori Magyar Történelmi Tanszékének doktori iskolája 1) 63–101.; Fazekas Csaba: A Fáber-Apáti per. A Tanácsköztársaság „vallásügyi likvidáló biztosainak” felelősségre vonása 1920-ban. In: *Bűn és bűnhődés. I–II.* Szerk. Bana József. Győr, 2000–2001. (Győri Tanulmányok. Tudományos Szemle 23/2000, 24/2001) II. 17–42.

⁶⁴ Michael Löwy: Zsidó messianizmus és anarchista utópiák Közép-Európában (1905–1923). In: *Zsidókérdés Kelet-és Közép-Európában*. Szerk. Simon Róbert. Bp., 1985. (Fejlődés-tanulmányok. Regionális sorozat 3) 231.

⁶⁵ Sinkó: *Egy regény regénye*, 139.

⁶⁶ Sinkó: *Az út*, 426.

⁶⁷ *Proletárjog* 1919. április 12. 24.

⁶⁸ Selmeczi József: Hogyan érveltek 1919-ben az Agitátorképző Iskolában. *Magyar Filozófiai Szemle* 23 (1979) 577.

⁶⁹ *Jászi Oszkár naplója*, 24.

intést kapott rendi előjáróitól, mert a Tanácsköztársaság idején „némi lelki disszolúció jelei mutatkoztak nála”.⁷⁰ Övegesből mégis felszentelt pap lett, s később, az 1960-as években a tudományos ismeretterjesztésnek a korai Kádár-korszakban ikonikus alakjává vált televíziós személyisége, a fizikai kísérleteket milliókkal megkedveltető tudós, aki reverendát ugyan nem hordott, de katolikus hitét sem 1919-ben, sem a „létező szocializmus” idején nem hagyta el. A Tanácsköztársaság és az egyházak viszonya tehát korántsem írható le a majd egy tucatnyi papgyilkossággal és a paraszti tömegeket gyorsan elidegenítő, bár igen következetlen és kapkodó vallásüldözéssel. A Forradalmi Kormányzótanács tagjai között is többen voltak, akik nem akarták a falusi nép, főként az asszonyok vallásos érzését megzavarni. Nyisztor György földművelésügyi népbiztos arra figyelmeztette a lelkes ifjúkommunistákat: „... azt hiszem, elég bajunk van, ne bajlódjunk még az öregistennel is, hagyjuk azt későbbre.”⁷¹ A református falvakban a munkástanács és a presbitérium tagjai rendszerint ugyanazok voltak.⁷² A vallásüldözés egyébként fordítva sült el, hiszen a háború utolsó éveiben kiürült templomok a bolsevik propaganda ellenhatására teltek meg dacos hívekkel és sokszor antiszemita jelszavakkal is.

A zömmel városi zsidó fiatalokból toborzott és kétes értékű gyorstalpalókon „kiképzett” agitátorok kitűnő célpontjai lettek a kereszténységet és a nemzeti érzést az „üsd a zsidót” jelszavára egyszerűsítő reakciónak. Az agitátorképzésért felelős kommunista párttitkár Rabinovits József, amikor kérdőre vonták a szocdem vezetők, azt felelte, hogy „megbízható forradalmár csak zsidó tud lenni, akiknek nincsenek nemzeti gyökerei [...] s a világforradalom [...] csak a zsidók vezetése alatt hajthatja végre biztosan és visszavonhatatlan történelmi feladatát [...] mint Oroszországban.”⁷³ A zavarba ejtő párbeszédet Garbai Sándornak, a Forradalmi Kormányzótanács elnökének az 1940-es években született, kézíratos visszaemlékezéseiből ismerjük. Így nem tudjuk ellenőrizni, vajon az odesszai gettóban született Rabinovits valóban az antiszemita vádak ábécéjét mondta fel meghökkent párttársainak, s azt sem tudjuk, mit konstruált és mit őrzött meg hitelesen Garbai emlékezete évtizedekkel később 1919 júniusának lázas napjaiból, óvatosságra figyelmeztet azonban a visszaemlékezés antiszemita kiszólása. Rabinovits saját visszaemlékezése szerint az őt ért támadások célja a kommunisták rosszindulatú befeketítése volt a szocdem vezetők részéről, az önjelölt agitátorok viselkedéséért viszont nem vállalta a felelősséget.⁷⁴

⁷⁰ *A magyar piaristák és a Tanácsköztársaság*. Bev. írta Szakál Ádám SchP, s. a. r. Koltai András. Bp., 2013. (Magyarország piarista múltjából 7) 37.

⁷¹ Selmeczi: *Hogyan érveltek*, 576.

⁷² Dr. Börcsök Andor az IM III. ügyosztály vezetőjének jelentése. MNL OL K 46. PIL 605 f. II/4.a. Ő. e. 79.

⁷³ Garbai Sándor emlékezései. PIL 810 f. 1. Ő. e. IV. k. 563–567.

⁷⁴ Rabinovits 1929-ben publikált visszaemlékezései szerint harcok voltak „az agitáció és az oktatás vezetésének” betöltése kérdésében közte és a szociáldemokrata Farkas István között: „Mindketten magunknak, illetve annak a pártnak, amelyet egyénileg még mindig képviseltünk, kívántuk azt a funkciót lekötöni. Minthogy én nem voltam hajlandó engedni, Kun Béla, Weltner és Garbai ismételt beavatkozására volt szükség, hogy Farkas István elálljon követelésétől. Kiengesztelésül Farkas a főváros és környéke mozgalmát kapta meg.” Rabinovits: *Négy párthelyiség*, 188. A sebtében kiküldött mintegy száz agitátor azonban minden jel szerint nem váltotta be a hozzájuk fűzött reményeket. A történet mindenképpen rávilágít arra, hogy a Tanácsköztársaság története a sokszoros iratpusztulás következtében forrásügyleg aláaknázott terület. Ugyanis sem a TAGYOB forrásokban, sem a Tanácsköztársaság propagandaszervezetével kapcsolat-

Tény viszont, hogy a pelyhedző állú ifjúkommunista agitátorokat, akik Garbai szerint közös istállóban tartott tehennel és disznókkal, valamint közösen nevelt gyermekek bizarr jövőképével igyekeztek a parasztok forradalmi érzését felszítani, „zsidó gyerekeként” azonosította a falu népe és a hátsországból érkező utánpótlásért aggódó Böhm Vilmos hadseregpáncsnok egyaránt.⁷⁵ Kun Béla reményei „az ipari és mezőgazdasági munkások testvéri szövetségéről” nem a kultúrák találkozását, hanem összezapását hozta el. A Horthy-korszakban szárba szökő vallásos reneszánszot bizonyosan fűtötte a zsidóellenes indulat, ezt a tisztán látó lelkipásztorok nehezményezték is. „A vallásos felbuzdulás inkább a kommunizmus gyűlöletéből, s nem őszinte vallásos érzésből fakadt, baj volt, hogy a megtorló mozgalmat a kereszténység köntösébe öltöztették, amihez pedig nem sok köze volt” – írta emlékezéseiben a kaposvári katolikus plébános az 1919 őszén fellángoló „keresztény kurzus” igencsak szeplős gyökereiről.⁷⁶ Ez az emlékezés is kéziratban maradt. A proletárdiktatúra bukásának idejére a mindent elöntő zsidóellenesség a hajdani liberálisokat sem hagyta érintetlenül, igaz, ők választékosabban fejezték ki magukat. Kun Bélaék diktatúrájáról, a megsemmisített szabadságjogokról Shakespeare *A velencei kalmárja* jutott az eszükbe. Az a jelenet, amikor Gratiano a megszegyenyített Shylockhoz fordul, s gúnyral mondja annak kútba esett gyilkos bosszúállására: „Köszönöm zsidó, hogy erre megtanítottál.”⁷⁷ Valójában Berzeviczy és Szász Zoltán a kommunista példáról beszéltek, amelyet a zsidó származású Hermann Lipót úgy fejezett ki naplójában: „Kár volt akkor az erőszakból példát mutatni. De nem változtat sokat a dolgok szomorú lényegén, hogy most más a színe a terrornak, mint akkor. Mindkét esetben igen helytelen és káros.”⁷⁸ A kommunizmus bizonyos értelemben zsidó ügy. Miért csatlakozott egy szekuláris világmegváltást ígérő szektához annyi, családijával és a vallásos hagyománnyal szembeforduló zsidó fiatal? Messianisztikus affinitás, az üdvösség útját kikövezni meghívtak kiválasztottságtudata – sokfelé tapogatózhatunk válaszokat keresve. A kommunizmus vallásos erejű felszabadulásígérete és egyetemessége: a nőnek, a proletárnak, minden megalázottnak és megszorítottnak egy olyan örökké el nem múló korszakról, ahol minden és mindenki egyenlő. Ahol a boldogság is majd egyenlő módon kerül kiosztásra zsidónak, nem zsidónak. De a kommunizmus nem zsidó felelősség. Már csak azért sem, mert a zsidóság

ban utóbbi időben született munkákban nem nagyon találjuk nyomát ennek a konfliktusnak. Az Agitátorképző Iskola a Tanácsköztársaság kikiáltása utáni második héten indult meg Varjas Sándor vezetésével. A Forradalmi Kormányzó Tanács XXII. ülésén Rudas Lászlót bízzák meg a pártiskola vezetésével. Imre: *A Forradalmi Kormányzótanács*, 437.

⁷⁵ Uo. 56. Fényes Samu, az Agitátorképző Iskola agrártagozatának vezetője is megfogalmazta, hogy „a magyar szocialista nyelv valósággal hemzseg a rengeteg és fölösleges izmusoktól, minek folytán a városi munkásság nagy része sincs tisztában a tanítással, melyben részesül. De a városi proletárt idővel mégis csak rá lehet kaptatni. A fő ok, amiért a parasztproletariátus forradalmasítása ennyire hátramaradt az, hogy a falusi ember meg nem érti a városi proletárt. Ez okból szükséges, hogy a parasztság között való agitációra parasztproletárok képeztesse ki [...] ez az egyetlen út és mód arra, hogy igazi testvériesülés jöjjön köztük létre.” PIL 608 f. 1. állag. 14. Ő. e. 1259.

⁷⁶ Hoss József: Töredékek a kommunizmus történetéből Kaposváron. HL TGY 1774. 15.

⁷⁷ A Shylock-motívumhoz lásd Szász Zoltán: Korvin Ottóval szemtől szembe. *Pesti Hírlap* 1919. október 15. 4. Vö. Berzeviczy Albert: Naplójegyzetek. In: Gratz: *A bolsevizmus története*, 756.

⁷⁸ „Érdekes, de szörnyen drága kísérlet”. Hermann Lipót naplójegyzetei (1919 augusztustól decemberig). S. a. r., jegyz. ellátta Bardoly István, szerk. Markója Csilla. *Enigma* 25 (2018) 94. sz. 69–70.

döntő többsége soha nem lett kommunista. 1919-ben sem. Sőt, a vörös terror áldozatainak jelentékeny része zsidó volt. Arányszámán jóval felül. A szegény galíciaiakat a Tanácsköztársaság „zsidó” vezetői deportálták Budapestről. A Tanácsköztársaság ámokfutása, az esztelen kommunizálás, a magántulajdon felszámolására tett anarchikus kísérlet, amely gyakorlatilag szabad rablások sorozata volt, szintén a zsidó polgárságot érintette.

Az antiszemitizmus veszélyére egyébként már a proletárdiktatúra kikiáltásának éjszakáján figyelmeztetett Kunfi Zsigmond, amikor a népbiztosi lista összeállításakor állítólag megjegyezte, hogy sok a zsidó a népbiztosok között, s ez rossz benyomást tesz a közönségre.⁷⁹ Kunfi megjegyzése megdöbbenést keltett, és végül úgy érveltek, hogy ezt a szempontot csak később lehet honorálni.⁸⁰ Kunfi óvatosságával – és alapos marxista műveltségével – ekkor is, később is, a régi utópia híve volt: szocialista és kommunista társadalmat akart a marxi receptek alapján, de erőszak nélkül. Kun Béla és a vele érkezett új fiúk viszont azt gondolták, a burzsoázia megsemmisítése nélkül a régi utópia fabatkát sem ér. Az ekkor még csak szerveződő ellenforradalmi emigráció lapja, a *Bécsi Magyar Futár* nem is az erőszakosságot vetette Kun Béla és társai szemére, hanem „a zsidók államfenntartó képességét” vonta kétségbe: „a honmentés csak vérbeli magyaroknak lehet feladata.”⁸¹ Gömbös Gyula és társai ekkori írásai és későbbi pályája is bizonyította, az ellenforradalmárok leghangosabb képviselői szintén egy új generációt alkottak, s szintén az erőszakban hittek, mint a Kommunisták Magyarországi Pártjának ifjú radikálisai, csak vörös helyett fehér zászlót tűztek annak élére. Budapesten a megrémült zsidóságból már 1919 április–májusában is sok százan tértek ki, abban bízva, hogy a „zsidó uralomként” aposztrofált vörös farsangra elkerülhetetlenül következő megtorlásoktól és pogromoktól majd a keresztlevél megvédi őket.⁸² De a bukás utáni zsidóverések és gyilkosságok ellen a friss keresztlevelek nem nyújtottak védelmet senkinek. A fiatal Szilárd Leó is hiába mutatta fel a műegyetemi zsidóverőknek két hónapos keresztlevelét 1919 szeptemberében, a megaláztatást nem kerülhette el.⁸³ Azt pedig a szegedi gondolat „vérbeli” – husáanggal és bikacsökkel dolgozó – apostolai felejtették el, hogy a szegedi 46-os vörös ezred laktanyáját 1919. május 7-én elfoglaló tartalékos tiszt század felerészben zsidókból verbuválódott, s magát a támadást végrehajtó szakasz 24 tisztjéből 22 zsidó volt, s hogy a szegedi zsidó hitközség anyagi támogatása nélkül sem az aradi, sem a szegedi ellenforradalmi kormány nem tudott volna egy napig sem létezni.⁸⁴

„Mi lett volna, ha...?” Nem tudjuk, hogy az 1918 őszén indult baloldali ihletésű őszi-rózsás forradalom végződhetett volna másként, mint a proletárdiktatúra „társadalmasító” ámokfutásában, de a proletárdiktatúra ellen szerveződött szegedi gondolat sorsa lehetett volna a háború katasztrófájában elsüllyedt szabadelvű konzervatív rend demokratikus és némileg liberális korrekciója. Alternatívák mindenesetre voltak, amelyek aztán elsüllyedtek

⁷⁹ Vincze Sándor: Az erdélyi forradalom. I–II. PIL 965 f. 1. II. 414.

⁸⁰ Garbai Sándor emlékezései. PIL 810 f. 1. Ő. e. IV. k. 504–506.

⁸¹ Kinek a kezében van a magyar nép sorsa? *Bécsi Magyar Futár* 1919. március 26. 2.

⁸² Dr. Groszmann Zsigmond: Statisztikai adatok a kitérésekről. *Egyenlőség* 1919. október 12. 9–10.

⁸³ Frank Tibor: *Kettős kivándorlás. Budapest – Berlin – New York 1919–1945*. Bp., 2012. 196.

⁸⁴ Szabolcsi Lajos: Mit felelünk az antiszemitáknak? I. A magyar zsidóság szerepe az 1919-es ellenforradalomban. Bp., Pesti Izraelita Hitközség ügyosztályának kiadása, 1921. 14.

az események viharos egymásra következésében. Azt, hogy meztelen a bolsevik király, a liberális Szász Zoltán újságíró, a *Huszedik Század* publicistája mondta ki a budapesti Otthon körben 1919. július 7-én, hasonló gondolkodású kollégáinak percekig tartó, tomboló tapsa közepette: „Amit én teszek az nem ellenforradalom, hanem szabadságharc. [...] Küzdelem egy olyan rendszer ellen, amely [...] kommunizmus fogalmának egyszerű bitorlása mellett a legelvetemedettebb zsarnokságot és minden gazdasági és művelődési életnek elnyomását valósította meg.”⁸⁵ Az 1919. június eleji nyugat-dunántúli vasutassztrájk résztvevői sem koronás restaurációt, hanem szocdem kormányzást akartak. A szegedi Anti-bolsevista Comité körül eleinte Károlyi-párti ügyvédek bábáskodtak, az aradi ellenkormányt Varjassy Lajos polgári-radikális politikus szervezte meg, aki korábban szintén Károlyi-párti főispán volt.⁸⁶ Károlyi egykori államtitkára, Friedrich István még 1919 szeptemberében is azt magyarázta szociáldemokrata tárgyalópartnereinek, hogy ő valójában régi szabadkőműves és demokrata, a hatalomhoz azonban görcsösebben ragaszkodott, mint a „lánchídi csatát” szervező egy évvel korábbi forradalmi énjéhez, s inkább rágalmazó plakátokat ragasztott ki Garami Ernőről.⁸⁷ Azt, hogy a szabadelvű múlt milyen nehezen múlt el a várakozás horizontjáról, groteszk módon szemlélteti a forradalmak idejét száműzetésben töltő polgári demokrata és királyához hű zsidó vallású Vázsonyi Vilmos magatartása. Ő még 1919. november elején is kétségbeesetten azt akarta hinni, hogy Ferenc József hajdani szárnysegédje, Horthy Miklós az elvtársa lehet.⁸⁸ Nem lett. „He is a gentleman” – mondta Horthyról az antant budapesti megbízottja, Sir George Clerk, de a Nemzeti Hadsereg fővezére nem az úriemberi világot hozta vissza, hanem a jogfosztó, zsidóverő fehér ellenforradalom világát, király nélküli királyságot, az orgoványi kiserdő megcsonkított hullákkal teli tömegsírjait, halálra vert és sietve elföldelt zsidókat és parasztokat szerte a Dunántúlon.⁸⁹ Furcsa ironiája a sorsnak, hogy a kommunista ámkofutást nem a magyar nemzeti ellenállás buktatta meg, nem Horthy Miklós katonái, akik a kertek alatt, tanyák között vették újra birtokba az országot. A vörös hadseregbe a néhány napra visszafoglalt Szentesen még tíz nappal a proletárdiktatúra bukás előtt is kétezeren jelentkeztek, hogy harcoljanak a románok ellen. Ezzel szemben a Horthyt és udvari papját, Zdravetz pátert szívesen elhallgató szeged-alsóvárosi és a dorozsmai tanyák népe nem állt katonának a Nemzeti Hadseregbe, mert a lányaikat megbecstelenítő franciák vagy románok ellen nem mehettek, a vörös veszedelemről pedig nem szereztek tapasztalatot.⁹⁰ A kommunizmust az a román hadsereg döntötte meg, amely hosszabb ideig

⁸⁵ Szász Zoltán: Harmadik emelet 12. Emlékeim a bolsevista és Markó utcai fogságból. Bp., 1922. 12–14.

⁸⁶ Paál Jób: *A száznapos szegedi kormány. Az ellenforradalom története*. Bp., 1919. 7–8., 61. Lásd még Nyemcsók Attila: Egy rágalmazási per tanulságai: a Kelemen–Szakáts-vita. *Aetas* 32 (2017) 1. sz. 168.

⁸⁷ Vincze: Az erdélyi forradalom. *PIL* 965 f. 1. II. 531–532.

⁸⁸ Varjassy Lajos: *Gr. Károlyi Mihály, Kun Béla, Horthy Miklós: az októberi forradalomtól a „bűnös” Budapest hódoltáig*. Timisoara, 193. 110. Vö. Garami Ernő: *Forrongó Magyarország. Emlékezések és tanulmányok*. Lipcse–Bécs, 1922. 178.

⁸⁹ Clerk véleményéhez lásd Garami: *Forrongó Magyarország*, 175.

⁹⁰ „Páter Zdravetz nagy szónok, szépen beszél, sírnak az asszonyok, ha beszélni hallják, de az emberek nem mennek utána, az Alsóvárosból ugyancsak kevés katona jelentkezett a toborzáshoz.” Kelemen: *Adatok*, 339. Vö. más kortárs forrásokkal: „Az Alsóvárosban Zdravetz páter vezetése alatt működő toborzó bizottság a parasztok passzivitása miatt működését kénytelen volt beszüntetni.” A Magyar Nemzeti Propaganda Bizottság jelentése a Miniszterelnökségnek. Szeged, 1919. június 30. MNL OL K 32. I. doboz. 106–1919.

zsarnokoskodott az Alföldön, mint Kun Béla Budapesten, s amely a proletárdiktatúra idején túszként fogva tartott Hegedűs Lóránt számítása szerint hétszer akkora kárt okozott a letaglózott országnak, mint a Tanácsköztársaság.⁹¹

Az eseményeknek azonban nincsen logikájuk, legfeljebb előzményeik. 1920. február 17-én azt a Somogyi Bélát, a *Népszava* félelmet nem ismerő újságíróját rabolták el, kínozták meg és gyilkolták meg brutális kegyetlenséggel Horthy különítményes tisztjei, akinek a kommunista diktatúra elleni bátor felszólalását – „... egyéni diktatúrát nem tűrünk, mi a proletárságon belül demokráciát akarunk” – fél évvel korábban kicenzúrázta a vörös hatalom a Tanácsok Országos Gyűlésének jegyzőkönyvéből.⁹² Sem az antiszemita, sem a kommunista történetírás nem szívesen emlékezett arra, hogy a Tanácsköztársaság távolított el Budapestről a galíciai zsidó menekülteket, akikről a *Népszava* mint naplopókról, a *Vörös Újság* pedig mint olyan parazitákról írt, akiknek „pusztulnia kell a dolgozók országából, vagy kényszermunkára fogva kell megérdemelni a drága kenyeret”.⁹³ A kitoloncolás gondolata mögött egyébként nem az antiszemitizmus állt, hanem Budapest el látásának gondja, de a megoldás javasolt módja ugyanolyan komor módon vetítette előre a 20. századi magyar jövőt, mint a zabolátlan antiszemita indulatok. „Ezt az óriásira dagadt fővárost meg kell kicsinyítenünk és pedig azáltal, hogy az improduktív munkát végzőket innen rendszeresen eltávolítjuk. Budapesten még ma is van legalább 50 000 parasztseléd, aki ha vidékre menne és ott kapálna, dolgozna, produktív munkát végezne, így azonban teljesen improduktív. Itt van óriási létszámú mindenféle szolga, házmester, akinek vidéken van háza földje és akit, ha innen eltávolítjuk, vidéken produktív munkára bírhatunk. Itt van azután a teljesen improduktív rengeteg mindenféle külföldi zsidó még mindig tízezerszámra, s ezeket is el kell távolítani, amit minden antiszemitizmus nélkül mondok.”⁹⁴ Az emberek tízezreit ide-oda dobáló szavakat tettek követték, tehermentesítési bizottság alakult, miután Varga felszólalását Kun Béla is magáévá tette, s a Teleki téren, valamint a Klauzál utca környékén összeszedett galíciai zsidókat erőszakkal tették át a magyar határon 1919 júliusában. A Tanácsköztársaság itt-ott máig felbukkanó romantikus

Szegedi kormány Miniszterelnöksége iratai. Vö. „A tanyasi lakosságnak, mely a demarkációs vonalon illetve azon belül közel lakik, rendkívül nehéz megmagyarázni, miben áll a vörös veszedelem [...] Még nem volt módjuk a saját bőrükön a vörösök atrocitásait elszenvedni, de azért is mert az ott állomásozó »sárga és fekete« francia katonák rendkívül kíméletlen módon molesztálják és sarcolják őket. A jelentés pozitív adatokat sorol fel 14–20 éves lányok megbecstelenítéséről, disznók, libák erőszakos elviteléről.” A Magyar Nemzeti Propaganda Bizottság 81/1919-es 1919. július 8-i jelentése a Magyar Hadügyminiszternek. MNL OL K 32. 120-1919. Szegedi kormány Miniszterelnöksége iratai.

⁹¹ Hegedűs Lóránt: Magyarország pénzügyi és hitelélete. In: Gratz: *A bolsevizmus története*, 423–424.

⁹² Somogyi Béla felszólalása a Tanácsok Országos Gyűlésének 2. ülésnapján 1919. június 15-én. In: *Tanácsok országos gyűlésének naplója*, 4–5. (https://library.hungaricana.hu/hu/view/OGYK_KN-1919_1_TOGY/?pg=18&layout=s). A letöltés ideje: 2020. március 10. A szerkesztett, azaz cenzúrázott dokumentum, amely nem tartalmazza Somogyi felszólalását: https://library.hungaricana.hu/hu/view/OGYK_KN-1919_1_TOGY/?pg=18&layout=s.)

⁹³ Lesz már hajléka a proletárnak. *Népszava* 1919. április 10. 7.; A főváros tehermentesítése. *Éjszakai razzia az üzérkedő galíciaiak tanyáin. Vörös Újság* 1919. július 17. 5. (A kitoloncolás egyébként Varga Jenő gondolata volt.)

⁹⁴ Varga Jenő felszólalása a Budapesti Forradalmi Központi Munkás- és Katonatanács 1919. május 27-ei ülésén. BFKMK jegyzőkönyvei. BFL XVI. 1. g. 1. doboz (104.) 65.

felidézését nem igazolja vissza egyetlen forrás sem, a legrosszabb bürokratikus diktatúra volt megvalósulóban, s a román hadsereg átkelése a Tiszán 1919. július utolsó napján csak egyértelművé tette: a munkásoknak is elégük van belőle. A Forradalmi Kormányzótanács augusztus 1-jei lemondásakor Lengyel Gyula megfogalmazta: „A munkásság gyári gyűléseken zsidózik és azt kiabálja: Le a proletárdiktatúrával! Politikai összeomlás történt. Szerencse, hogy a katonai összeomlás is megtörtént egyidejűleg. Harctéri győzelem esetén is összeomlott volna a Tanácsköztársaság.”⁹⁵

Nem nagyon cáfolhatjuk Varga Jenő szavait, hogy a proletárdiktatúra békés hatalomra jutása egyszeri és kivételes esemény volt, összeomlásának törvényszerűsége azonban szinte magától kínálkozik. Élhetünk azért persze a gyanúpörrel, ki fogadott volna Lenin rendszerének tartósságára 1918 márciusában, amikor megkötötte a vilmosi Németországgal és szövetségeseivel a megalázó breszt-litovszki békét? Nem véletlen, hogy a Tanácsköztársaság akkor ment ki végképp a divatból, amikor a bolsevik tragédia színpadára végképp legördült a függöny, 1989-ben. Végképp? A sokoldalúan motivált felejtés alól nemcsak az elmúlt évtizedben színre lépett új történelmi generáció friss szemléletű művei jelentik a kilépést, nem is csak a történelmi bűnbakkeresés örök divatja. A Tanácsköztársaság kétes emlékezete olykor váratlan bűvópatakként kúszik elő: ki gondolná, hogy máig példás rendben tartott márvány emléktábla hirdeti a lillafüredi kisvasútnál, hogy terveit a Földművelésügyi Népbiztosság rendelte el? Van Magyarországon Tanácsköztársaságról elnevezett utca majd fél tucat, sőt akad mutatóba Kun Béla és Szamuely Tibor utca is. Kis falvakban, messze Budapesttől. Mondhatnánk: az Isten háta mögött. Köztük olyanokban, amelyekben egy napig nem volt Tanácsköztársaság, mert szerb megszállás alatt álltak. Nem 1919, hanem a Kádár-rendszer szívós öröksége, hogy itt vannak ma is, az el nem múltól tanúskodva, bárki utánanézhethet okostelefonja útvonal-tervező alkalmazásában.

A neves festő, Hermann Lipót részt vállalt a Tanácsköztársaság művészi szervezeteiben, a bukás után pedig a legnagyobb bulvárlap, *Az Est* rajzolójaként követte végig Korvin Ottó bírósági tárgyalását. Magyar volt, zsidó és művész, húzódozó bennfentes és kíváncsi kívülláló, tudósítása pedig jól illusztrálja a Tanácsköztársaság egész lehetetlen történetét: „Egészen álomszerű, hogy a nagy eseményeknek ez a befejező aktusa milyen nyugodt felszínt mutat. Milyen egyszerűen, komikusan s kicsinyesen hatnak olyan nagy dolgok, mint a kommunizmus eseményei, mikor így a bíróság bonckése alá kerülnek.”⁹⁶ Marx híres megállapítása szerint minden történelmi esemény kétszer fordul elő a történelemben, egyszer tragédia, másodszer komédia formájában. A kommunizmus magyarországi történetével máshogy történt, a rövid, véres, de mégis komikus első felvonást harminc évvel később követte az igazi nagy tragédia.

⁹⁵ Ágoston Péter visszaemlékezései. In: Kende–Sipos: *Visszaemlékezések*, 298–289.

⁹⁶ Érdekes, de szörnyen drága kísérlet, 69–70.